

ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРКІВ Ярослава Ігорівна

УДК 37.013.42-056.36

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПАТРОНАЖ
СІМЕЙ З РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМИ ДІТЬМИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: заслужений діяч науки і техніки України,
доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Тесленко Валентин Вікторович,
заступник Міністра освіти і науки України;

кандидат педагогічних наук, доцент
Грабовенко Наталія Валеріївна,
Луганський національний аграрний
університет, доцент кафедри політології та
соціології.

Захист відбудеться 23 вересня 2009 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано ___ серпня 2009 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Проблема дітей з обмеженими можливостями є однією з найбільш гострих у всьому світі. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України у 2007 році зареєстровано 10406 осіб із розумовою відсталістю, або 22,4 осіб на 100 тис. населення.

Сім'я – найближче й перше соціальне оточення, у якому опиняється дитина. Батьки, у яких народилася розумово відстала дитина, стикаються з комплексом соціальних проблем: культурних, педагогічних, психологічних, економічних. Це труднощі з отриманням превентивної психологічної та педагогічної допомоги; дефіцит інформації про хворобу дитини; порушення прав дитини та ін. Перебуваючи в інформаційному вакуумі або отримавши негативну інформацію про виховання розумово відсталої дитини, за відсутності позитивних прикладів, батьки часто приймають болюче рішення позбутися дитини. Але й ті батьки, які вирішують виховувати дитину в сім'ї, переживають багато випробувань.

Таким чином, сучасну сім'ю, що виховує розумово відсталу дитину, сьогодні спіткає ціла низка вкрай гострих проблем, частину з яких вона не може розв'язати без допомоги соціального педагога. Тому ефективною формою роботи із сім'ями, що виховують розумово відсталих дітей, є соціально-педагогічний патронаж. Саме він дає змогу мобілізувати сім'ю на подолання проблем у природних умовах і може продовжуватися досить тривалий час.

Аналіз соціально-педагогічної, психологічної, соціологічної, медичної літератури, літератури із соціальної роботи свідчить про наполегливі пошуки вченими та практиками умов і механізмів соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми.

Так, у медичних і психіатричних працях вітчизняних та зарубіжних учених (О. Безрукова, М. Гельдер, С. Завражин, Е. Зіглер, С. Рубінштейн, Л. Фортова та ін.) ретельно й глибоко досліджено феномен розумової відсталості, характеристика різних ступенів розумової відсталості, що є основним джерелом наукових знань соціального педагога про цей феномен.

У психології та соціальній психології достатньо широке висвітлення знайшли специфічні потреби дітей з розумовою відсталістю, механізми психологічної та соціально-психологічної адаптації дитини з обмеженими можливостями до соціальної дійсності (Л. Виготський, А. Лурія А. Маслоу, Л. Сідельник, М. Шевандрин та ін.).

У сучасній соціально-педагогічній літературі та працях із соціальної роботи представлено проблеми соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями, сучасні концепції соціалізації дітей з обмеженими можливостями, обґрунтування різних

технологій, моделей, проектів роботи з такими дітьми на державному, регіональному, місцевому рівнях та в територіальній громаді (Н. Бастун, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Р. Кравченко, І. Трубавіна, С. Харченко та ін.). Технологію соціально-педагогічного патронажу розкрито в працях Л. Аксенової, Л. Алексеевої, Л. Завацької, В. Лютого та ін.

Різні аспекти організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими можливостями розглянуто в дисертаційних дослідженнях Н. Грабовенко, І. Іванової, В. Ляшенка, В. Тесленка.

Аналіз праць зазначених вище вчених свідчить, з одного боку, про необхідність комплексного вирішення проблем розумово відсталих дітей та їхніх сімей, зокрема соціально-педагогічних, а з іншого – про відсутність науково обґрунтованих механізмів взаємодії соціального педагога й громади із сім'єю, де проживає дитина з розумовими вадами.

Таким чином, актуальність нашого дослідження зумовлена: сучасними вимогами суспільства, орієнтованими на виховання розумово відсталої дитини в сім'ї, як соціокультурної стратегії держави; наявністю виховних можливостей сім'ї, яка знаходиться під патронажем, як інституту гуманізації, індивідуалізації та соціалізації розумово відсталих дітей; недостатньою розробленістю теоретичних засад і науково-методичного забезпечення соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

Необхідність розробки теоретичних засад і науково-методичного забезпечення соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми зумовлена такими *протиріччями* між: вимогами сучасного суспільства до соціального захисту дитинства та реальним станом соціально-педагогічної підтримки розумово відсталих дітей; традиційними уявленнями про систему виховання розумово відсталих дітей та поверховим висвітленням у педагогіці теоретичних засад використання потенційних можливостей соціально-педагогічного патронажу сім'ї; потребами в ефективній організації соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми та необхідністю розробки технології цього процесу.

Таким чином, недостатня наукова розробка обраної проблеми, необхідність її глибокого й послідовного вирішення на рівні соціально-педагогічної теорії та практики зумовили вибір **теми** дослідження: „**Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану роботи Науково-дослідного центру проблем соціальної педагогіки і соціальної роботи АПН України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка як складова частина комплексної наукової теми „Зміст і технологія

соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику” (державний реєстраційний номер 0107V000971). Тему затверджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 28.02.2006 року).

Об’єкт дослідження – процес сімейного виховання розумово відсталих дітей.

Предмет дослідження – соціально-педагогічний патронаж сім’ї, що виховує розумово відсталу дитину.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми набуде ефективності, якщо в основу його здійснення буде покладена модель, структурними елементами якої є:

- цільовий модуль (мета, завдання, результат патронажу);
- модуль взаємодії (об’єкти – суб’єкти соціально-педагогічного патронажу);
- змістовний модуль (комплексна програма соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, що містить у собі програму підготовки фахівців різного профілю та волонтерів, програму підготовки батьків, індивідуальний план соціально-педагогічного патронажу);
- технологічний (діяльнісний) модуль (технологія соціально-педагогічного патронажу).

Відповідно до предмета та мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми сімейного виховання розумово відсталої дитини в соціально-педагогічній, правовій, соціологічній, психологічній, медичній літературі.

2. Розкрити сутність і зміст соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

3. Здійснити аналіз реальної практики виховання розумово відсталої дитини в сім’ї та соціально-педагогічної роботи з нею.

4. Теоретично обґрунтувати модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

5. Експериментально перевірити модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми та провести аналіз її ефективності.

Методологічну основу дослідження складають філософські положення про розвиток особистості в середовищі як відкритій системі,

про діалектичну єдність процесів виховання й соціалізації; теорії системного, комплексного, особистісного, діяльнісного підходів у розкритті процесів соціально-педагогічного патронажу, ролі ресурсів сім'ї й громади в цих процесах; міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання теоретичних положень інших наук – соціології, психології, спеціальної педагогіки, медицини, соціальної роботи, права.

Нормативно-правову базу дослідження складають Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини, Декларація про права розумово відсталих осіб, Конституція України, Закони України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, Національна програма „Діти України”, Положення про порядок призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та ін.

Теоретичною основою дослідження є положення про розумову відсталість (М. Гельдер, В. Ковальов, М. Певзнер, Г. Сухарева та ін.), причини виникнення розумової відсталості (О. Безрукова, С. Завражин, А. Уорд, Л. Фортова та ін.), класифікацію розумової відсталості за різними ознаками (Д. Ісаєв, В. Ковальов, М. Певзнер, Г. Сухарева та ін.), потреби розумово відсталих дітей (В. Демичев, І. Іванова, Р. Кравченко, В. Синьов, Л. Сідельник, М. Шевандрин та ін.), соціально-педагогічні особливості виховання розумово відсталих дітей (Н. Грабовенко, Н. Лур'є, О. Мастюкова, А. Московкіна, В. Тесленко, В. Турчинська, Л. Шипіцина та ін.), соціально-педагогічний патронаж (Л. Аксенова, Л. Алексеева, Л. Завацька, В. Лютий, І. Мигович, С. Харченко та ін.).

У процесі роботи використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз (теоретичний, порівняльний) соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної, медичної, правової літератури для розкриття феномена розумової відсталості, сутності й змісту соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми; синтез для обґрунтування комплексної допомоги сім'ї з розумово відсталою дитиною в громаді; абстрагування й конкретизація для визначення поняття соціально-педагогічного патронажу дітей з обмеженими можливостями; методи моделювання та проектування для визначення логічної структури дослідження, розробки моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми; *емпіричні* – соціально-педагогічний експеримент з метою перевірки висунутої гіпотези; спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування, вивчення документації та продуктів діяльності, експертна оцінка для моніторингу процесу й результатів експериментальної діяльності; математичні та статистичні методи для обробки й інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження: Комунальна установа „Луганський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів „Відродження”, Комунальний заклад „Луганський спеціальний навчально-виховний комплекс спеціальна загальноосвітня школа I ступеня – дошкільний навчальний заклад ясла-садок компенсуючого типу № 135”, Луганський міський центр з надання соціальних послуг, Комунальний заклад „Луганська середня загальноосвітня школа I – III ступенів № 45”, Територіальний центр із захисту самотніх непрацездатних громадян УПСЗН м.Ровеньки (відділення соціальної реабілітації для дітей з обмеженими можливостями).

До дослідження залучено 132 розумово відсталіх дитини; 294 особи експертів, з них батьки – 258 осіб, спеціалісти служб – 36 осіб.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *уперше* обґрунтовано та розроблено модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, яка включає цільовий, змістовний, технологічний (діяльнісний) модулі та модуль взаємодії; *подальшого розвитку* набули уявлення про соціально-педагогічний патронаж сім'ї з розумово відсталою дитиною як особливого виду соціально-педагогічної діяльності її суб'єктів у формі адресної допомоги дитині, її батькам у вирішенні складних проблем, пов'язаних з лікуванням, спеціальним навчанням та вихованням, соціалізацією, становленням молодого людини як особистості; *удосконалено* технологію соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми в громаді.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено та апробовано модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, яка дозволяє інтегрувати, активізувати та спрямувати всі ресурсні можливості розумово відсталої дитини, сім'ї й громади на соціалізацію та інтеграцію розумово відсталої дитини в суспільство. За результатами дисертаційного дослідження розроблено спецкурс „Соціальна робота з розумово відсталими дітьми” та програми тренінгів „Соціальна робота з розумово відсталими дітьми”, „Захист прав розумово відсталіх дітей”, „Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують розумово відсталу дитину”, „Основи батьківської компетентності” для батьків, соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, волонтерів, представників громадських організацій, які працюють з розумово відсталими дітьми.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, сімейного виховання, у роботі з батьками розумово відсталіх дітей у центрах соціальної реабілітації, центрах підтримки родини, кризових центрах, загальноосвітніх школах та ін., у процесі підготовки волонтерів

для соціально-педагогічної галузі, а також у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації при підготовці фахівців зі спеціальностей „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Комунальної установи „Луганський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів „Відродження” (довідка про впровадження № 3/458 від 29.04.09), Комунального закладу „Луганський спеціальний навчально-виховний комплекс спеціальна загальноосвітня школа I ступеня – дошкільний навчальний заклад ясла-садок компенсуючого типу № 135” (довідка про впровадження № 01-12/56 від 20.03.09), Луганського міського центру з надання соціальних послуг (довідка про впровадження № 83/09 від 28.04.09), Комунального закладу „Луганська середня загальноосвітня школа I – III ступенів № 45” (довідка про впровадження № 147 від 06.04.09), Територіального центру із захисту самотніх непрацездатних громадян УПСЗН м.Ровеньки (відділення соціальної реабілітації для дітей з обмеженими можливостями) (довідка про впровадження № 70 від 06.05.09) та в навчально-виховний процес історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 1/659 від 19.03.09), Ровеньківського факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 116 від 23.03.09).

Апробація результатів дослідження. Основні результати та висновки дослідження обговорювалися й отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (2006 – 2009 рр.), на щорічних університетських науково-практичних конференціях „Дні науки” (2006 – 2009 рр.), на методичних семінарах у закладах для розумово відсталих дітей. Основні положення дисертації було представлено в повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних – „Сучасні наукові дослідження – 2006”* (Дніпропетровськ, 2006), *„Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи. Досвід міжнародного співробітництва. Аспекти роботи волонтерів з юзерами”* (Луганськ, 2006), *„Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті”* (Київ, 2007); *Всеукраїнських – „Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення”* (Черкаси, 2008), *„Медико-психологічні та соціальні проблеми дітей групи соціального ризику, шляхи подолання”* (Луганськ, 2008).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 15 одноосібних публікаціях, у тому числі 12 статей – у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та 10 додатків на 100 сторінках, списку використаних джерел (317 позицій). Загальний обсяг дисертації – 317 сторінок. Робота містить 9 таблиць та 6 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи дослідження, розкрито методологічні й теоретичні засади, наукову новизну та практичне значення дисертаційної роботи, відображено відомості про апробацію й упровадження одержаних результатів.

У **першому розділі** – „**Теоретичні засади дослідження соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми**” – здійснено аналіз теоретичних засад проблеми сімейного виховання дитини з розумовою відсталістю; визначено сутність і зміст соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми; проаналізовано реальний стан виховання розумово відсталої дитини в сім'ї та соціально-педагогічної роботи з нею.

Аналіз теоретичних засад соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми засвідчив, що досліджувана проблема – складна й багатогранна та має яскраво виражений міждисциплінарний характер, оскільки акумулює в собі фонд наукових знань загальної, соціальної психології й педагогіки (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, В. Ляшенко, В. Тесленко, С. Харченко та ін.). У педагогічному контексті якнайповніші й глибші знання теорії та практики роботи з дітьми, які мають відхилення в розвитку, одержано спеціальною педагогікою, предметом якої є теорія й практика спеціальної освіти осіб з обмеженими можливостями (В. Бондар, В. Синьов, О. Хохліна, Л. Шипіцина та ін.).

Змістовний аналіз наукової літератури показав, що, по-перше, акцент у наукових дослідженнях робиться, в основному, на характеристиці особливостей дітей з особливими потребами, описі сімей, поведінці батьків при народженні дитини з обмеженими можливостями, аналізі чинників, що впливають на розвиток таких дітей; по-друге, не розроблена на теоретичному й методичному рівнях система соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми; по-третє, соціальна педагогіка в цьому випадку швидше апелює до наукової інформації суміжних наук (спеціальної педагогіки, психології) для використання її соціальними працівниками й соціальними педагогами-практиками, ніж використовує їхній фонд наукових знань для вироблення власних наукових теорій, концепцій, підходів. Незважаючи на підвищення зацікавленості вчених до соціально-педагогічного патронажу,

сьогодні ще недостатньо теоретичних і практичних розробок з цієї проблеми, відсутня науково розроблена модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

На підставі аналізу досліджень (Д. Ісаєв, В. Ковальов, М. Певзнер та ін.) обґрунтовано поняття „розумова відсталість” – як стан затриманого або неповного розвитку психіки внаслідок спадкових, природжених або придбаних у перші роки життя паталогічних станів, що виражаються в загальному психічному недорозвитку з переважанням інтелектуальних дефектів і зумовлюють порушення когнітивних, мовленнєвих, моторних і соціальних здібностей. Унаслідок цих порушень дитина стає обмеженою в спілкуванні, догляді за собою, самоуправлінні, самостійному проживанні вдома, набутті соціальних навичок, навчанні, проведенні вільного часу, що є підставою для розгляду розумової відсталості як соціально-педагогічної проблеми.

Визначено, що розумова відсталість зумовлена не однією, а багатьма причинами, до яких можна віднести біологічні, психічні й соціальні порушення внаслідок несприятливої спадковості, пологових або післяпологових патологій у перші роки життя дитини (О. Безрукова, Т. Власова, С. Завражин, М. Певзнер, Л. Фортова, В. Чернявський та ін.).

Установлено, що проблемне поле дітей з розумовою відсталістю складають специфічні потреби дитини та її сімейного оточення, а також особливості їхнього задоволення. Потреби розумово відсталих дітей ми розглядаємо відповідно до загальноприйнятої ієрархії потреб А. Маслоу, але через призму їхньої специфіки в розумово відсталих дітей.

На думку О. Мастюкової, А. Московкіної, І. Трубавіної та ін., сімейне виховання – одна із форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Завдання сімейного виховання – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. Це система внутрішньосімейної взаємодії, яка формує цінності, орієнтації, систему потреб, інтересів, звичок, поведінку дитячої особистості. Оскільки внутрішньосімейна взаємодія – двосторонній процес, учасниками якого є батьки й хвора дитина, то специфічності набувають не тільки соціальні, психічні та фізіологічні особливості дитини, а й її батьків. До особливостей сімейного виховання розумово відсталих дітей належать: соціальні й психолого-педагогічні особливості батьків розумово відсталої дитини; специфічні соціальні, фізіологічні й психолого-педагогічні симптоми дітей; характер взаємодії батьків і дітей.

З'ясовано, що до основних проблем, з якими стикається сім'я при вихованні розумово відсталої дитини, можна віднести: соціальну ізоляцію

сім'ї; проблеми спілкування, організації дозвілля та відпочинку; реалізацію творчих здібностей; набуття освіти як загальної, так і професійної; отримання інформації, медичної, психологічної, соціально-педагогічної допомоги; догляд, обслуговування тощо.

Розкриваючи сутність і зміст соціально-педагогічного патронажу, ми представили його, по-перше, як соціально-педагогічну категорію, що має своє визначення, види й напрями, форми й методи, функції й принципи, і, по-друге, як технологію соціально-педагогічної роботи, що має свою мету, послідовні етапи, специфічні форми й методи роботи на кожному етапі та вимірювальний результат.

Аналіз наукових підходів до визначення поняття „патронаж” (С. Дуванова, А. Капська, Н. Комарова, В. Лютий, Л. Мардахаєв, І. Мигонич та ін.) дозволив дійти висновку, що соціально-педагогічний патронаж – одна з форм роботи соціального педагога / соціального працівника, яка проявляється в наданні адресної соціальної допомоги сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптивно-реабілітаційними цілями, дозволяє налагоджувати й підтримувати тривалі зв'язки з нею, своєчасно виявляти її проблемні ситуації, надавати термінову (економічну, соціально-побутову, лікувально-профілактичну, соціально-педагогічну, психологічну, правову) допомогу. Основна мета соціально-педагогічного патронажу – комплексна допомога з подолання кризової ситуації та відновлення соціального статусу сім'ї; створення належних умов для виховання й розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб та ресурсів сім'ї й громади для підготовки дітей до самостійного життя в громаді.

До основних видів патронажу належать: соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, медико-соціальний, соціально-правовий.

Соціально-педагогічний патронаж – це найефективніша технологія соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями, що являє собою цілеспрямовану, алгоритмізовану діяльність соціального педагога, поділену на етапи, з доцільно підібраними формами й методами роботи на кожному етапі та обов'язково вимірюваним результатом. В. Лютий, С. Харченко та ін. виділяють такі етапи соціально-педагогічного патронажу: знайомство, запрошення до співробітництва; входження до сім'ї, створення й підтримка мотивації до виходу з кризи; збирання інформації про сім'ю; аналіз інформації про сім'ю; виведення сім'ї із соціальної ізоляції; оцінка результатів діяльності; вихід із сім'ї.

Дослідно-експериментальна робота з розробки та впровадження моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми передбачала послідовне виконання п'ятьох етапів: підготовчого, діагностико-аналітичного, проектувального, процедурного, аналітичного.

Перший, *підготовчий*, етап було присвячено розробці діагностичного інструментарію – Діагностичної карти задоволеності потреб розумово відсталої дитини в сім'ї. Оскільки задоволення потреб – це складний внутрішній стан людини, то в основу визначення його рівня була покладена методика Н. Кузьміної для вимірювання загального індекса задоволеності, яка дозволяє виявити приховану (латентну) позицію розумово відсталої дитини щодо рівня задоволеності потреб, який, можливо, вона сама й не усвідомлює.

Другий, *діагностико-аналітичний*, етап експериментальної роботи передбачав вивчення й аналіз реального стану задоволення потреб розумово відсталих дітей та їхніх сімей у громаді, а також практики роботи соціальних педагогів із сім'ями, що виховують розумово відсталу дитину на основі використання Діагностичної карти.

Дані констатувального етапу дослідження свідчать про низький рівень: загальної й педагогічної культури батьків, які виховують розумово відсталих дітей; теоретичних знань і практичних умінь організації соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями у фахівців різного профілю; задоволення майже всіх потреб розумово відсталих дітей у сім'ї.

Отримані висновки теоретичного аналізу соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми та дані констатувального етапу експерименту стали основою для подальшої дослідно-експериментальної діяльності щодо організації соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

У **другому розділі** – „**Дослідно-експериментальна робота з організації соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми**” – теоретично обґрунтовано модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми; проаналізовано та виявлено ефективність процесу впровадження розробленої моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

Відповідно до мети й завдань дисертації та аналізу реальної практики виховання розумово відсталої дитини в сім'ї та соціально-педагогічної роботи з нею розроблено модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, що відповідає *проектувальному етапу* нашого експериментального дослідження й передбачає використання методів моделювання та проектування.

Розроблена нами модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми складається із чотирьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених модулів: цільового, змістовного, технологічного (діяльнісного) модулів та модуля взаємодії (див. рис. 1).

Процес упровадження розробленої моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми відповідає *процедурному етапу* нашої дослідної роботи та являє собою реалізацію комплексної програми соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, що складається з трьох блоків.

Організація впровадження програми передбачала експертну оцінку програми; створення мультидисциплінарних команд для здійснення патронажу сімей з розумово відсталими дітьми в кожній обраній нами експериментальній базі.

Перший блок комплексної програми – *Програма підготовки фахівців різного профілю й волонтерів до роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями в громаді* – передбачав теоретичну й практичну підготовку фахівців різного профілю та волонтерів до роботи з розумово відсталими дітьми в громаді. Реалізація першого блоку комплексної програми здійснювалася за допомогою спеціально розробленого спецкурсу „Соціальна робота з розумово відсталими дітьми” та тренінгових програм „Соціальна робота з розумово відсталими дітьми”, „Захист прав розумово відсталих дітей”, „Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують розумово відсталу дитину”.

Другий блок комплексної програми – *Програма підготовки батьків до виховання розумово відсталої дитини в сім'ї* – передбачав здійснення підготовки батьків до виховання розумово відсталої дитини в сім'ї, а також подолання соціальної ізоляції та формування адекватної самооцінки. Реалізація другого блоку комплексної програми проходила шляхом упровадження тренінгових програм „Основи батьківської компетентності”, „Захист прав розумово відсталих дітей”, особистого зростання, спілкування для батьків, які мають дітей з обмеженими можливостями.

Третій блок передбачав практичну реалізацію *Індивідуального плану соціально-педагогічного патронажу сім'ї з розумово відсталою дитиною*. План складається з п'яти блоків відповідно до п'яти груп специфічних потреб дітей з розумовою відсталістю. Кожний блок містить зміст потреб, перелік заходів щодо їхнього задоволення, відповідальних осіб та організації, термін виконання кожного заходу, інформацію про досягнуті результати. Розроблений нами Індивідуальний план є універсальним і набуває своєї специфічності в роботі з конкретною сім'єю, що виховує розумово відсталу дитину. При роботі із сім'єю соціальний педагог повинен ураховувати як вік, стан здоров'я, психолого-педагогічні особливості розвитку розумово відсталої дитини (залежно від ступеня розумового розвитку), так і можливості та потреби сім'ї.

Безперервний моніторинг процесу й результатів різноманітних видів діяльності під час упровадження програми став підставою для

узагальнення досвіду з організації соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми та подальшого його тиражування й поширення.

Аналітичний етап дослідно-експериментальної роботи полягає в кількісному та якісному аналізі результатів експерименту, інтерпретації отриманих фактів, формулюванні висновків і прогнозуванні подальшої діяльності.

Особливістю нашої дослідно-експериментальної роботи – соціально-педагогічного експерименту – стало те, що бази дослідження та учасники експерименту не дозволяють виділити контрольну й експериментальну групи (як у педагогічному експерименті в чистому вигляді). Проте, суцільний характер дослідження на визначених експериментальних майданчиках дозволяє виділити критерії й показники, за якими можна судити про ефективність упровадження моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми. Нами було виділено такі *критерії*: 1) професійна компетентність фахівців різного профілю, які працюють з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями; 2) загальна й педагогічна культура батьків; 3) розвиток потреб розумово відсталої дитини та її сім'ї. Відповідно до критеріальної бази дослідження визначено рівні: високий, середній, низький.

Вагомим показником ефективності експериментальної роботи стала конструктивна динаміка щодо *рівня теоретичних знань та практичних умінь організації соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями у фахівців різного профілю*: підвищився високий рівень знань про розумову відсталість, її причини та різновиди – на 35 %, основні потреби дітей з розумовою відсталістю – на 44 %, правовий захист дітей з розумовою відсталістю – на 19 %, комплексну допомогу в громаді, орієнтовану на потреби розумово відсталої дитини, – на 25 %, форми й методи роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми родинами в громаді – на 24 %.

За час проведення соціально-педагогічного експерименту відбулися позитивні якісні зміни показників *загальної й педагогічної культури батьків розумово відсталих дітей*, відповідно: на 29,7 % зріс середній рівень взаєморозуміння між батьками та розумово відсталими дітьми; на 17,1 % збільшився середній рівень знань психолого-педагогічних особливостей розумово відсталих дітей; на 20,9 % підвищився середній рівень педагогічної культури батьків, на 20,8 % – особистісного зростання батьків, на 14 % – знань про правовий захист розумово відсталих дітей.

Підтвердженням результативності експериментальної роботи є позитивна динаміка щодо змін показників *рівня задоволеності розвитком потреб розумово відсталої дитини* в процесі соціально-педагогічного

експерименту, яку відображено на рис. 2 (де 1 – фізіологічні потреби; 2 – потреби довготривалої безпеки та захисту; 3 – потреби в любові та належності до групи; 4 – потреби в самоповазі; 5 – потреби в самореалізації).

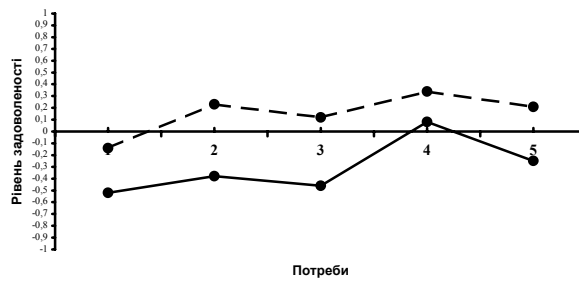

Рис. 2. Динаміка рівня задоволеності розвитком потреб розумово відсталої дитини

Умовні позначення:

———— до експерименту;

----- після експерименту.

Усі отримані в ході дослідно-експериментальної роботи статистичні дані було оброблено для визначення достовірності розходжень за допомогою критерію Пірсона χ^2 та t-критерію Стьюдента.

Аналіз результатів проведеного дослідження, здійснений за розробленими критеріями, підтвердив гіпотезу дослідження й показав ефективність розробки та впровадження моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі **висновки**:

1. У дисертації теоретично обґрунтовано й практично вирішено проблему соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, що виявилось в обґрунтуванні та впровадженні моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми.

2. Теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить про зростання інтересу вчених до проблеми сімейного виховання. Однак поки немає достатніх підстав вважати вирішеною проблему сімейного виховання розумово відсталих дітей, оскільки вона залишається недостатньо розробленою як теоретично, так і технологічно.

3. У ході сутнісно-змістовного аналізу феномену соціально-педагогічного патронажу було визначено, що: 1) соціально-педагогічний патронаж – одна із форм роботи соціального педагога / соціального працівника, яка проявляється в наданні адресної соціальної допомоги

сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптивно-реабілітаційними цілями, дозволяє налагоджувати й підтримувати тривалі зв'язки з нею, своєчасно виявляти її проблемні ситуації, надавати термінову (економічну, соціально-побутову, лікувально-профілактичну, соціально-педагогічну, психологічну, правову) допомогу; 2) соціально-педагогічний патронаж є найефективнішою формою роботи із сім'ями, що виховують розумово відсталу дитину, оскільки під час його здійснення створюються належні умови для виховання й розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб та ресурсів сім'ї й громади для підготовки дітей до самостійного життя в громаді; 3) до основних видів патронажу належать: соціально-економічний, соціально-правовий соціально-психологічний, соціально-педагогічний, медико-соціальний; 4) етапи соціально-педагогічного патронажу: знайомство, запрошення до співробітництва; входження до сім'ї, створення й підтримка мотивації до виходу з кризи; збирання інформації про сім'ю; аналіз інформації про сім'ю; виведення сім'ї із соціальної ізоляції; оцінка результатів діяльності, вихід із сім'ї.

4. Аналіз реальної практики виховання розумово відсталої дитини в сім'ї та соціально-педагогічної роботи з нею показав низький рівень: загальної й педагогічної культури батьків, які виховують розумово відсталих дітей; теоретичних знань і практичних умінь організації соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями у фахівців різного профілю; задоволення майже всіх потреб розумово відсталих дітей у сім'ї (фізіологічних; довготривалої безпеки та захисту; любові та належності до групи; самоповаги; самореалізації).

5. Відповідно до теоретичних засад дисертаційної роботи та результатів констатувального етапу дослідження розроблено модель соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми, що складається з чотирьох модулів: цільового, змістовного, технологічного (діяльнісного) модулів та модуля взаємодії. Змістовний модуль має блочну основу й містить три підпрограми: підготовка фахівців різного профілю та волонтерів до роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями в громаді; підготовка батьків до виховання розумово відсталої дитини в сім'ї; індивідуальний план соціально-педагогічного патронажу сім'ї з розумово відсталою дитиною.

6. Упровадження комплексної програми соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми відбувалося в центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів, спеціальному навчально-виховному комплексі спеціальна загальноосвітня школа І ступеня – дошкільний навчальний заклад ясла-садок компенсуючого типу, центрі з надання соціальних послуг, середній загальноосвітній школі, територіальному центрі із захисту самотніх непрацездатних громадян

засобами поетапної технології відповідно до її змістовних блоків, кульмінаційним моментом якої стало впровадження Індивідуального плану соціально-педагогічного патронажу з розумово відсталими дітьми.

7. Здійснена дослідно-експериментальна робота з упровадження розробленої моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми підтвердила вихідну гіпотезу про те, що соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми, проведений з урахуванням цієї моделі, проходить набагато ефективніше. Результатом процесу впровадження є зростання загальної й педагогічної культури батьків; теоретичних знань і практичних умінь організації соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями у фахівців різного профілю; задоволення майже всіх потреб розумово відсталих дітей у сім'ї (фізіологічних; довготривалої безпеки та захисту; любові та належності до групи; самоповаги; самореалізації), яке простежується за всіма виділеними критеріями.

8. Аналіз результатів проведеного дослідження, який свідчить про достатньо високу динаміку зростання показників за кожним критерієм, є вагомою підставою, щоб уважати виконаними завдання дослідження й досягнутою його мету.

Дисертаційна робота не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого дослідження потребують розробка новітніх прикладних соціально-психолого-педагогічних технологій роботи із сім'ями, що виховують розумово відсталих дітей; вивчення досвіду роботи зарубіжних країн щодо проблеми соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми та ін.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. **Юрків Я. І.** Правові засади соціального захисту розумово відсталих дітей та їх сімей / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2005. – № 4. – С. 29 – 37.

2. **Юрків Я. І.** Специфічні потреби дітей з розумовою обмеженістю / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2006. – № 1. – С. 38 – 43.

3. **Юрків Я. І.** Арттерапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2007. – № 2. – С. 59 – 65.

4. **Юрків Я. І.** Особливості підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи з розумово відсталими клієнтами у процесі вивчення спецкурсу „Соціальна робота з розумово відсталими клієнтами” / Я. І. Юрків // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління :

зб. наук. пр. – Серія № 11. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 5. (Ч. II). – С. 291 – 295.

5. **Юрків Я. І.** Поняття „розумова відсталість” та причини її виникнення / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2007. – № 4. – С. 30 – 35.

6. **Юрків Я. І.** Соціальні й психолого-педагогічні особливості сімейного виховання розумово відсталої дитини / Я. І. Юрків // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту : Педагогіка. Соціальна робота. – 2007. – № 11. – С. 167 – 169.

7. **Юрків Я. І.** Основні закономірності вікового та індивідуального розвитку розумово відсталої дитини / Я. І. Юрків // Наукові записки : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 74. – С. 182 – 184.

8. **Юрків Я. І.** Проблеми життєдіяльності та виховання розумово відсталої дитини / Я. І. Юрків // Вісн. Черкас. нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького : Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 121. – С. 148 – 153.

9. **Юрків Я. І.** Соціально-педагогічний патронаж як технологія роботи з сім'єю, що виховує розумово відсталу дитину / Я. І. Юрків // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2008. – № 6. – С. 297 – 308.

10. **Юрків Я. І.** Комплексна програма соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми / Я. І. Юрків // Освіта Донбасу. – 2008. – № 4 (129). – С. 25 – 30.

11. **Юрків Я. І.** Аналіз реальної практики виховання розумово відсталої дитини в сім'ї та соціально-педагогічної роботи з нею / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 4. – С. 84 – 92.

12. **Юрків Я. І.** Упровадження Комплексної програми соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми / Я. І. Юрків // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2009. – № 6. – С. 275 – 286.

13. **Юрків Я. І.** Патронаж сімей з розумово відсталими дітьми в соціально-педагогічній діяльності / Я. І. Юрків // Укр. мед. альм. – Т. 11, № 6 (додаток). – 2008. – С. 122.

14. **Юрків Я. І.** Соціально-психологічні проблеми жінок, які мають розумово відсталу дитину / Я. І. Юрків // Сучасні наукові дослідження – 2006 : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 20 – 28 лютого 2006 р.). – Д. : Наука і освіта, 2006. – Т. 8. – С. 107 – 110.

15. **Юрків Я. І.** Психолого-педагогічні особливості розвитку розумово відсталих дітей / Я. І. Юрків // Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи. Досвід міжнародного співробітництва.

Аспекти роботи волонтерів з юзерами : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19 – 21 жовт. 2006 р.). – Луганськ, 2006. – С. 94 – 101.

Юрків Я. І. Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009.

Дисертацію присвячено проблемі соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми. На основі теоретичного аналізу наукової літератури розкрито специфіку сімейного виховання розумово відсталі дитини, визначено сутність і зміст соціально-педагогічного патронажу сімей з розумово відсталими дітьми. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено модель соціально-педагогічного патронажу, структурними елементами якої є: цільовий, змістовний, технологічний модуль та модуль взаємодії.

Основними результатами дослідження стали підвищення рівня теоретичних знань та практичних умінь організації соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями в суб'єктів соціально-педагогічної діяльності (фахівців різного профілю та волонтерів); загальної й педагогічної культури батьків розумово відсталі дітей; задоволеності розвитком усіх життєво необхідних потреб розумово відсталі дитини.

Ключові слова: розумово відстала дитина, сімейне виховання, соціально-педагогічний патронаж, модель соціально-педагогічного патронажу, задоволення специфічних потреб.

Юрків Я. И. Социально-педагогический патронаж семей с умственно отсталыми детьми. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2009.

Диссертация посвящена исследованию проблемы социально-педагогического патронажа умственно отсталых детей. На основе теоретического анализа научной литературы раскрыта специфика семейного воспитания умственно отсталого ребенка. Определены сущность и содержание социально-педагогического патронажа семей с умственно отсталыми детьми.

В процессе исследования определено понятие социально-педагогический патронаж – одна из форм работы социального педагога, которая проявляется в оказании адресной социальной помощи семье на

дому с диагностическими, контрольными, адаптивно-реабилитационными целями, позволяющая наладить и поддерживать долговременные связи с ней, своевременно выявлять ее проблемные ситуации, предоставляя срочную (экономическую, социально-бытовую, лечебно-профилактическую, социально-педагогическую, психологическую, правовую) помощь. Цель социально-педагогического патронажа – комплексная помощь в преодолении кризисной ситуации и возобновление социального статуса семьи; создание надлежащих условий для воспитания и развития детей с учетом индивидуальных потребностей и ресурсов семьи и сообщества для подготовки детей к самостоятельной жизни в сообществе.

Впервые разработана модель социально-педагогического патронажа, состоящая из четырех модулей: целевого, содержательного, технологического модулей и модуля взаимодействия.

Процесс внедрения разработанной модели социально-педагогического патронажа семей с умственно отсталыми детьми представляет собой реализацию комплексной программы социально-педагогического патронажа с умственно отсталыми детьми, включающая три блока: 1) программу подготовки специалистов различного профиля и волонтеров к работе с умственно отсталыми детьми и их семьями в сообществе; 2) программу подготовки родителей к воспитанию умственно отсталого ребенка в семье; 3) индивидуальный план социально-педагогического патронажа семей с умственно отсталыми детьми. Реализация первого блока программы осуществлялась посредством специально разработанного спецкурса „Социальная работа с умственно отсталыми детьми” и тренингов „Социальная работа с умственно отсталыми детьми”, „Защита прав умственно отсталых детей”, „Социально-педагогическая работа с семьями, которые воспитывают умственно отсталого ребенка”. Реализации второго блока программы способствовали тренинги „Основы родительской компетентности”, „Защита прав умственно отсталых детей”, личностного роста, общения для родителей, имеющих детей с ограниченными возможностями. Реализация третьего блока программы проходила путем внедрения индивидуального плана социально-педагогического патронажа. План состоит из пяти блоков относительно пяти групп специфических потребностей детей с умственной отсталостью. Каждый блок включает содержание потребности, перечень мероприятий, касающихся их удовлетворения, срок выполнения каждого мероприятия, информацию о достигнутых результатах.

На основе модели социально-педагогического патронажа семей с умственно отсталым ребенком разработаны критерии: 1) профессиональная компетентность специалистов разного профиля, работающих с

умственно отсталыми детьми и их семьями; 2) общая и педагогическая культура родителей; 3) удовлетворенность развитием потребностей умственно отсталого ребенка и его семьи и соответствующие уровни (низкий, средний, высокий).

Результаты экспериментальной работы свидетельствуют о значительном повышении уровня теоретических знаний и практических умений организации социально-педагогической работы с умственно отсталыми детьми и их семьями у субъектов социально-педагогической деятельности (специалистов различного профиля и волонтеров); общей и педагогической культуры родителей умственно отсталых детей; удовлетворенности развитием всех жизненно важных потребностей умственно отсталых детей, что подтверждает эффективность разработанной модели социально-педагогического патронажа семьи с умственно отсталым ребенком.

Ключевые слова: умственно отсталый ребенок, семейное воспитание, социально-педагогический патронаж, модель социально-педагогического патронажа, удовлетворение специфических потребностей.

Yurkiv Y. I. Socio-pedagogical patronage of families with mentally retarded children. – Manuscript.

Candidate's of Pedagogical Science degree thesis on speciality 13.00.05 – Social Pedagogics. – Luhansk Taras Shevchenko National University. – Luhansk, 2009.

Present thesis is dedicated to the problem of socio-pedagogical patronage of families with mentally retarded children. On the basis of theoretical analysis of scientific literature, specificity of family education of mentally retarded children is revealed, essence and content of socio-pedagogical patronage of families with mentally retarded children is identified. Model of socio-pedagogical patronage, that comprises such structural elements as target-oriented, content-rich, producible module and module of interaction, is theoretically substantiated and experimentally proved.

Main result of the present research is improvement of theoretical knowledge and practical skills in organization of socio-pedagogical work with mentally retarded children and their families of socio-pedagogical work actors (professionals of different specialization and volunteers); general and pedagogical culture of parents of mentally retarded children; contentment in development of all vital needs of mentally retarded children.

Key words: mentally retarded child, family education, socio-pedagogical patronage, model of socio-pedagogical patronage, contentment of specific needs.